

درآمدی بر مناطق و شهرهای خلاق

✦ محسن رفیعیان

دانشجوی کارشناسی ارشد برنامه‌ریزی شهری
و منطقه‌ای دانشگاه تربیت مدرس

چکیده

عناصر مناطق و شهرهای خلاق، راهبرد شهر خلاق، شبکه شهرهای خلاق منطقه‌ای، مشکلات شکل‌گیری مناطق خلاق و نتایج برخی از مطالعات در زمینه مناطق و شهرهای خلاق پرداخته شده است. در پایان نتیجه برشمردن قابلیت‌ها و شرایط یک شهر برای تبدیل شدن به شهر خلاق و ویژگی‌های شهرهایی که به شبکه شهرهای خلاق پیوسته‌اند، بیان می‌شود.

خاستگاه نظری مناطق خلاق

اولین بار «دبور» در سال ۱۹۶۷ مبحثی با عنوان «شهر تماشایی یا شهر نمایش» مطرح کرد. نظر او ظهور پیش از موعد ایده‌ی تلفیق فضای اقتصادی و فرهنگی در مقیاس انسانی - به ویژه در موضوعاتی نظیر فضاهای مولد جدید، مجموعه‌های فرهنگی و به نمایش در آوردن محیط‌های بصری که در مادر شهرهای اصلی سراسر جهان بسیارند - می‌باشد (J. SCOTT, 2006).

اولین کسی که بحث مناطق و شهرهای خلاق را مطرح کرد، ریچارد فلوریدا است. او در سال ۲۰۰۲ اولین کتاب خود را با عنوان کریتو کلاس (creative class) به چاپ رساند و پس از آن در سال ۲۰۰۵ کتاب دیگری را برای تقویت موضوعش منتشر کرد. در سال ۲۰۰۷ نیز

در تحول اقتصادهای دانش محور، شهرها و مقوله مدیریت شهری، نقش کلیدی را به خصوص در دو دهه گذشته ایفا کرده‌اند. سیاستگذاران کلان، شهرداری‌ها، سازمان‌های بین‌المللی، بنگاه‌های فناورانه (تکنولوژیک) و فناوری برتر (High-Tech) به این جریان واقف بوده و سعی دارند تا این پدیده را تقویت کنند.

در جهان امروز برخی شهرها که دارای خصوصیات پیشینه تاریخی، طرح ساختاری مناسب، سابقه (پروفیل) اقتصادی صحیح، زیرساخت‌های حمل‌ونقل عمومی و خصوصی، تامین نیازهای خدماتی مصرف‌کننده و تولیدکننده و ارتباط با سایر نقاط جهان از طریق ارتباط از راه دور (تله کامیونیکیشن) و دیگر ارتباطات هستند، می‌توانند با تکیه بر این ملزومات به ترکیب و تلفیق ابعاد مختلف اقتصاد و فرهنگ در گونه‌ای از نظم منطقی انسانی بپردازند.

این همان مفهوم شهر خلاق است که در این مقاله بدان با سرفصل‌های: جایگاه نظریه مناطق خلاق در روند برنامه‌ریزی منطقه‌ای سده‌ی اخیر، خاستگاه نظری مناطق خلاق، سابقه شهرهای خلاق در ایران و جهان، تبیین مفهومی مناطق و شهرهای خلاق، ویژگی‌ها و

تبیین مفهومی مناطق و شهرهای خلاق

به تازگی مبحث «اقتصاد جدید» طرح شده که تأثیراتی بر شهر می‌گذارد. این تأثیرات به صورت بخش مهمی در مناطق و شهرهای خلاق تبلور می‌یابد. از این رو وقتی صحبت از خلاقیت می‌شود، نگرش نو و جدیدی است که به ابعاد ساختاری شهر و منطقه می‌شود و عمدتاً به صورت اقتصادی و فرهنگی مطرح می‌گردد. به عنوان نمونه در نگرش‌های خلاق گونه به صنعت در شهرها و مناطق خلاق، بحث صنایع فرهنگی، چند رسانه‌ای، خدمات برتر و... ویا در حوزه‌های محلی، خلاقیت و نوآوری در صنایع دستی و بومی مطرح می‌شود. خلاقیت در حوزه‌های فرهنگی - اجتماعی و شکل‌گیری نظام پویای فرهنگی - اجتماعی در شهرها نیز از جمله این مباحث می‌باشند (MUSTURD 2001).

شهر خلاق مکانی برای رشد و نمو خلاقیت‌ها است. شهر خلاق منزلی برای خلاقیت‌های هنری، نوآوری‌های علمی و فناوریانه و صدای رسای فرهنگ‌های رو به رشد است. شهری که همه پتانسیل‌های خلاق خود را جامه‌ی عمل می‌پوشاند و پرچم‌دار فعالیت‌های فرهنگی و توسعه‌ای است. شهر خلاق، یک شهر نیرومند از لحاظ یادگیری فرهنگی و بین فرهنگی^۲ است. در این شهر، هر شهروند به استفاده از ظرفیت‌های علمی، فنی، هنری و فرهنگی خود، اطمینان خاطر دارد (ابراهیمی، ۱۳۸۷).

سیستم فرهنگی یک شهر خلاق متشکل از انبوهی از تجارت‌ها، سازمان‌ها، خلاقیت‌ها، مراسم و فستیوال‌ها است که مستعد کارآفرینی و خلاقیت‌هاست و شهر را قادر می‌سازد تا استعداد‌های خود را در جهت ارتباط مردم، ایده‌ها و تشکلهای کار ببندد. یک شهر خلاق باعث حرکت و جنبش همسایگان (حومه) خود شده و در فرآیند نمو خلاقیت آنها را نیز با خود همراه می‌کند. در واقع این همسایگان پایه‌های تشکلهای پایدار شهر خلاق هستند. فرهنگ، عضوی بسیار مهم در کیفیت زندگی شهروندان یک شهر خلاق است؛ چرا که علاوه بر ارتقای کیفیت زندگی شهروندان، عاملی برای جذب توریست و بالا بردن ارزش اقتصادی در زنجیره اقتصادی شهر است. آنچه که در این میان مهم است، این که شهر خلاق بسیار به دیدگاه‌های مختلف اقتصادی و اجتماعی وابسته است و مفهوم مطلق نیست. در واقع با توجه به نوع ایده‌آل‌ها و فرهنگ است که مفهوم شهر خلاق مطرح می‌شود (ابراهیمی، ۱۳۸۷).

آقای آلن اسکات با استفاده از ادبیاتی که ریچارد فلوریدا مطرح کرده بود، مباحثی را در ارتباط با شهرها و مناطق خلاق مطرح می‌کند. نظرات او بیشتر پیرامون مباحث زیرمی‌باشد:

چگونه می‌توانیم مزیت‌های رقابتی و ظرفیت‌های موجود در شهرها را به سمت خلاقیت بیشتر پیش ببریم. آیا این امکان وجود دارد؟

چگونه حالا که فهمیدیم مزیت‌های رقابتی و ظرفیت‌های خلاقیت در یک شهر و یا منطقه چیست با استفاده از سیاستگذاری‌های منطقه‌ای آنها را تقویت کنیم؟ (SCOTT, J. 2006).

سابقه شهرهای خلاق در ایران و جهان

در جستجوی سابقه شهرهای کشورمان، اسنادی مربوط به نامه‌ی کمیسیون ملی یونسکو به استانداری فارس را می‌توان مشاهده کرد که در آن درخواست شده، مقدمات معرفی شیراز به سازمان علمی، آموزشی و فرهنگی سازمان ملل (یونسکو) فراهم شود. در صورت عملی شدن این موضوع شیراز نخستین شهر ایران در مجموعه شهرهای خلاق یونسکو می‌شود.

برای ثبت نهایی شیراز در بخش ادبیات شهرهای خلاق یونسکو، لازم است ضوابط ویژه‌ای مانند امکان برگزاری برنامه‌های هنری و جشنواره‌های ادبی، انتشارات فعال، واحدهای ادبیات در دانشگاه، کتابخانه و فروشگاه‌های مهم کتاب برپا شود. «ادینبرگ» انگلستان نخستین شهری است که در مجموعه شهرهای ادبیات خلاق یونسکو ثبت شده است. برنامه شهرهای خلاق را یونسکو با هدف ایجاد شبکه‌ای به هم پیوسته از شهرهایی که در هفت موضوع ادبیات، سینما، موسیقی، هنرهای مردمی، طراحی شهری، اغذیه و هنرهای رسانه‌ای فعال و تاثیرگذار هستند، اجرا می‌کند.

به گفته این سازمان، این شبکه به توسعه توانایی‌های اقتصادی و تنوع فرهنگی شهرهای مختلف جهان کمک می‌کند. تاکنون «برلین» آلمان و «یونس آیرس» آرژانتین به عنوان شهرهای خلاق در زمینه طراحی، «سانتافو» مکزیک و «آسوان» مصر شهرهای هنرهای مردمی (فولکلور) و «پوپایان» کلمبیا به عنوان شهر اغذیه در فهرست شهرهای خلاق یونسکو ثبت شده‌اند (www.topiranian.com).

ویژگی‌ها و عناصر مناطق و شهرهای خلاق

گستره وسیعی از گزینه‌های خلاق تولید و کار که با اقتصاد جدید پست فوردیسم (مکتبی در تولیدات صنعتی) مطرح شده، در مناطق مادر شهری کلان، نظم جدید جهانی را نمایان می‌کند. ویژگی اصلی که در مناطق خلاق مطرح است؛ ترکیب و تلفیق ابعاد مختلف اقتصاد و فرهنگ در گونه‌ای از نظم منطقی انسانی است (Momas, 2004, Zukin, 1995).

عناصر کلیدی که برای به وجود آمدن مناطق و شهرهای خلاق مطرح‌اند شامل: شبکه‌ای از تولید کنندگان منطقه‌ای، بازار نیروی کار محلی یعنی تکنسین‌ها و کارگران خلاق که در یک منطقه استقرار دارند و می‌توانند در شکل‌گیری توسعه خلاقیت در شهر و منطقه اثرگذار باشند و رقابت و همکاری بین مجموعه‌ای از شهرها که بتوانند عنصر خلاقیت را به منطقه و شهر تزریق کنند. مباحث مطرح در این زمینه بیشتر مربوط به مناطق کلانشهری و شهرهای بزرگ است و هرچه قدر که از شهرهای بزرگتر دور می‌شویم، بحث مربوط به خلاقیت، بیشتر به عناصر سنتی تا عناصر جدید ارتباط پیدا می‌کند. اما امروزه عناصر سنتی مانند جواهرآلات با وجود سنتی بودن، می‌توانند به عنوان یک صنعت خلاقیت‌آفرین تأثیر خود را بر شکل‌گیری شهر خلاق بگذارند (MUSTURD, 2001).

همچنین از جمله ویژگی‌های عمومی هر شهر خلاق این است که مکانی جذاب برای کار کردن و زندگی شهروندان خود (به خصوص برای نسل جوان)، مکانی جذاب برای گردشگران (صنعت توریسم)، توانمند در شکوفایی بخش‌های مختلف اقتصادی (از راه به کارگیری فناوری و مدیریت صحیح آن) و همچنین مرکز جذب بنگاه‌های مختلف اقتصادی نوظهور (خوشه‌ها و مراکز تحقیقاتی به ویژه در زمینه فناوری‌های برتر High-Tech) باشد (ابراهیمی، ۱۳۸۷).

راهبرد شهر خلاق

راهبرد شهر خلاق همکاری و برهمکنش در درون ارکان سیستم مدیریت شهری برای پرورش نوآوری در تمام اجزای سیاست‌ها، برنامه‌ها و خدمات است؛ به طوری که ایده‌های فنی، فرهنگی و هنری اجازه رشد و نمو دارند و با دیدگاه‌های بسته مورد هجوم قرار نمی‌گیرند.

راهبرد شهر خلاق، ایفای نقش رهبری در بین تمام اجزای سیستم شهری است و طوری جهت‌گیری شده تا در پیدا کردن روش‌های کارآمد برای ایجاد یک محیط همکاری و برهمکنشی و دعوت از شهروندان برای مشارکت در فعالیت‌های فرهنگی مناسب باشد (ابراهیمی، ۱۳۸۷).

شبکه شهرهای خلاق منطقه‌ای

یونسکو^۳ شبکه شهرهای خلاق منطقه‌ای را در اکتبر سال ۲۰۰۴ میلادی در ۱۷۰مین مجمع عمومی فعال کرد. هدف آن کمک به بازیابی پتانسیل‌های اقتصادی، اجتماعی و خلاق صنایع فرهنگی که به وسیله هنرمندان محلی برپا می‌شد، بود تا بتواند یونسکو را در هدف تنوع فرهنگی‌اش موفق بدارد. این شبکه شهری متشکل از هفت زمینه بوده و هر شهر با توجه به انرژی و ظرفیتی که به صنعت خلاقانه خاصی اختصاص می‌دهد، اولویت خود را انتخاب می‌کند. در ادامه هفت زمینه‌ی اولویت‌های شهرهای خلاق توضیح داده شده است (UNESCO 2007).

ادبیات: تعدادی از مولفه‌های شهرهای این دسته عبارتند از: کمیت و کیفیت نشریات و انتشارات، طرح‌های آموزشی که بر ادبیات بومی یا خارجی در دروس دبستان تا آموزش عالی کار می‌کند، محیط شهری که در آن ادبیات، درام و اشعار، نقش واحدی را بازی می‌کنند و...

سینما: شهرهای این دسته نیز ویژگی‌هایی همچون دارا بودن زیرساخت‌های سینمایی، زمینه تاریخی تولیدات، توزیع و تجارت فیلم، سابقه برگزاری فستیوال‌ها، جشنواره‌ها و دیگر وقایع مرتبط با این موضوعات و مراکز یا مدارس تربیتی سینمایی و... می‌باشند.

موسیقی: دارا بودن مراکز موسیقی، میزبانی فستیوال‌ها و مراسمات ملی و بین‌المللی، وجود صنایع مربوط به موسیقی، مدارس، همایش‌ها و مراکز آموزش عالی در زمینه موسیقی از جمله ویژگی‌های شهرهای این دسته می‌باشند.

مهارت و هنر فولک: زمینه‌هایی که این ویژگی در آن شناسایی می‌شود، عبارتند از: پیشینه طولانی در فورم خاصی از مهارت و هنر فولک و دارای تولیدات معاصر در این زمینه بودن، مراکز تربیتی مرتبط با این موضوع و تلاش برای حفظ این زمینه‌ها از طریق فستیوال‌ها، نمایشگاه‌ها یا بازارچه‌ها و...

طراحی: مولفه‌های این زمینه، ایجاد صنایع طراحی، مناظر و چشم‌اندازهای فرهنگی که به وسیله طراحی و محیط‌های انسان ساخت تغذیه می‌شوند (به عنوان نمونه: معماری، برنامه‌ریزی شهری، محیط عمومی، مجسمه‌ها، حمل‌ونقل، سیستم‌های اطلاعات و...) طراحی مدارس و مراکز تحقیقاتی، فرصت استفاده طراحان محلی و برنامه‌ریزان شهری از مصالح بوم سازگار و شرایط بومی و محلی را فراهم می‌آورد.

هنرهای رسانه‌ای: شهرهای این دسته هم می‌توانند دارای توسعه فرهنگی و صنایع خلاق از طریق به کارگیری فناوری دیجیتال، هنرهای رسانه‌ای موفق که منجر به بهبود زندگی شهری شود، می‌باشد. رشد گونه‌های هنر الکترونیک که در

- ۱- ابراهیمی، مهرا، «نشست شهر خلاق: مفاهیم، سیاست‌ها، مطالعه موردی از شهرهای موفق و ناموفق»، مرکز مطالعات و برنامه‌ریزی شهر تهران، تیرماه، ۱۳۸۷.
- ۲- داداش پور، هاشم، «جزوه درسی روش‌های برنامه‌ریزی منطقه‌ای»، گروه شهرسازی، دانشکده هنر، دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ۱۳۸۷.
- ۳- فیض پور، محمدعلی، «جامع‌نگری در برنامه‌ریزی توسعه منطقه‌ای (استان یزد)»، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه تربیت مدرس، ۱۳۷۲.
- ۴- زیاری، کرامت ا. «اصول و روش‌های برنامه‌ریزی منطقه‌ای»، چاپ چهارم، انتشارات دانشگاه یزد، ۱۳۸۵.
- ۵- بوذری، سیماء، «جایگاه برنامه‌ریزی منطقه‌ای در ایران»، شماره ۲، نشریه سپهر، ۱۳۸۲.
- 6- Richard Florida "Regional Creative Destruction: Production Organization, Globalization, and the Economic Transformation of the Midwest" Economic Geography, Vol. 72, No. 3. (Jul), pp. 314-334 1996.
- 7- SAKO; MUSTURD "Amsterdam Az Creative Cultural Knowledge City: Some Conditions" 2001.
- 8- ALLEN, J SCOTT(2006) "CREATIVE CITIES: C O N C E P T U A L I S S U E S A N D P O L I C Y Q U E S T I O N S" University of California, Los Angeles Paul Van Meerbergen's 20059- London As A Real Creative City" - Prosperity Plan; Councillor, Ward 7, London City Council - January 6,
- 10- Mommas, H. 2004. Cultural cluster and the post-industrial city: Towards the remapping of urban cultural policy. Urban Studies 41:507-32.
- 11- UNESCO(2007) "Creative Cities Network".
- 12- Zukin, Sharon (1995) The Cultures of Cities. Oxford: Blackwell.
- 13- <http://www.topiranian.com/topnews/archives/006189/html>

مقاله اول که نوشته ریچارد فلوریدا می‌باشد، با عنوان «سازماندهی خلاق مناطق» به بررسی فرم‌های جدید سازمان تولید در فرآیند تبادلات اقتصاد منطقه‌ای، با سر فصل عنصر منطقه‌ای می‌پردازد. عناصر منطقه‌ای در نقش موجی از بازسازی خلاق، مناطق قدیمی‌تر را تغییر می‌دهد. سؤال و موضوع اصلی که در تئوری‌های اخیر جغرافیایی مطرح است، فرم‌های جدید سازمان‌های تولید است و مادامی که مناطق در دام ساختارهای قدیمی خود گرفتار باشند، به ظهور مناطق جدید و خلاق نمی‌انجامند. چیزی که در منطقه‌بندی مطرح می‌شود این است که مناطقی که در دام ساختارهای قدیم شان گرفتار شده‌اند، منسوخ هستند و باید رها شوند. میدوست (Midwest) منطقه‌ای است که اقتصاد دیرینه‌اش رو به کاهش گذاشته و در فرم‌های قدیمی‌اش گرفتار شده است. یافته‌ها نشان می‌دهد که انتشار و تطابق فرم‌های جدید کار و سازمان تولید در این منطقه به دلیل همراهی با فرآیند جهانی شدن و به خصوص انتقال سیستم‌های جدید تولید از طریق کارخانه‌داران این منطقه در حال گسترش است. براساس این تحقیق، پوشش وسیع اقتصاد منطقه تا حدود زیادی مرتبط با شاخص‌هایی است که به پذیرش و انتشار فرم‌های جدید سازمان تولید مربوط می‌شود. یافته کلیدی تحقیق این است که فرم‌های جدید سازمان‌های تولید می‌توانند، مناطق صنعتی قدیمی‌تر را به سوی دگرگونی و تحول اقتصاد منطقه‌ای رهنمون سازند.

جستجوی جامعه شهری هستند، دسترسی بیشتر به فرهنگ از طریق توسعه فناوری دیجیتال، برنامه‌های مداوم و دیگر فضاهای استودیو برای هنرمندان رسانه نیز از دیگر ویژگی‌های این دسته‌اند.

تغذیه: توسعه فعالیت‌های رستوران‌داری که به عنوان ویژگی مرکز شهر یا ناحیه‌ای در آمده است، تعداد قابل توجهی از رستوران‌های سنتی و سرآشپزها، مغازه‌های فروش اغذیه سنتی و صنایع غذایی سنتی، میزبان سنتی فستیوال‌ها، جوایز و مسابقات بودن و... از جمله معیارهای انتخاب برای زمینه تغذیه‌اند.

مشکلات شکل‌گیری مناطق خلاق

توجه به نکاتی که مانع شکل‌گیری شهرها و مناطق خلاقند و تلاش برای برطرف کردن آنها ضروری است. تعدادی از این موانع از این قرارند: اگرچه ممکن است شهرهای بزرگ استعدادهای خلاقیت بی‌مانندی را در خود جای داده باشند، اما اگر در این محیط‌ها نابرابری‌های برجسته اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی مستولی شود، دستیابی به شهر خلاق به صورت صحیح امکان‌پذیر نمی‌باشد. به بیان دیگر برنامه‌های شکل‌گیری شهرها و مناطق خلاق، باید موضوعات اساسی شهروندی و دموکراسی را پوشش دهند (J. SCOTT, 2006).

همکاری همه سیاست‌های اجتماعی در زندگی فعال شهری نه تنها برای دستیابی به اهداف اجتماعی بلکه برای برطرف کردن موانع قدرت خلاقیت شهروندان در مقیاس وسیع نیاز است. در مجموع هر فشاری برای دستیابی به خلاقیت شهری در نبود توجه ویژه نسبت به همراهی و اظهار تمایل در جامعه شهری (پذیرش و مشارکت اجتماعی) به طور کلی محکوم به ناتمام ماندن است (J. SCOTT, 2006).

در پایان باید گفت خلاقیت چیزی نیست که به راحتی به همراه هکرهای کامپیوتری، تخته‌های اسکیت، شادی‌ها و... به شهروار د شود بلکه باید به صورت عضوی (ارگانیک) در میان مجموعه در ارتباط با تولیدات، کار و زندگی اجتماعی در ابعاد مختلف شهری، توسعه و گسترش یابد (MUSTURD, 2001).

نتایج برخی از مطالعات در زمینه مناطق و شهرهای خلاق

پس از تبیین مفهوم نظری، پایه‌های تئوریک، ویژگی‌ها و موانع پیش روی مناطق خلاق، نگاه به چند نمونه موردی که از دیدگاه‌های مختلف به موضوع شهرها و مناطق خلاق پرداخته‌اند، مناسب است.